

A ROMÁNSÁG AZ ERDÉLYI AGRÁRTÁRSADALOMBAN

A laikus közfelfogás magyar úr – román paraszt, vagy még inkább magyar nemes – román jobbágy szembeállításban fejezi ki az erdélyi társadalomfejlődés lényegét. E viszonyítás a rendi kor végének csakugyan legjellemzőbb, de korántsem kizárólagos vonása. Hisz tudvalevő, hogy ugyanekkor a jobbágyság sorsa a magyar nép egészének, a székelység zömének, sőt részben a szász népnek is osztályrésze volt, a szabadság állapotát s a nemesség kiváltságait pedig nagyszámú román vagy román eredetű család is élvezte. S minél inkább távolodunk visszafelé a XIX. századtól, a társadalom szerkezete annál határozottabban csak úr-paraszt képletté egyszerűsödik, ami más szóval annyit jelent, hogy az etnikum, a nemzetiség az erdélyi társadalom történeti rétegződésének nem meghatározója volt, hanem csupán egyik jelensége. Azok a tényezők, melyek egy hosszú s igen bonyolult szociális folyamat végén a szóbanlevő különleges viszonylatot eredményezték, másutt keresendők: az erdélyi népek és népcsoportok településének idejében és módjában, köz- vagy magánérdeket szolgáló hivatásukban, kultúrájuk fejlettségében s életformájuk jellegében. Mert az európai társadalomalakító módszerek, melyek a X–XI. század fordulójától kezdve egészen a legutóbbi időkig szakadatlanul érvényesültek a nyugati társadalomtalajhoz kapcsolódó erdélyi földön, egészen más hatással munkálták meg a honfoglaló magyar nemzetségek steppei kultúráját, de igen gyorsan földhöz kötődött és szántás-vetésre áttért önálló tömegét, mint a sátoros-pásztor életformát csak hosszabb idő múltán levetkező, királyi határőrszolgálatot teljesítő székelyeket; másként a XII. században beköltöző, a nyugati hűbériség fejlett szokásait és gazdasági-szociális intézményeit magukkal hozó, ugyancsak királyi szolgálatban álló szász telepeseket; ismét másként azokat a

katonai neveltségű, de pásztorfoglalkozású románokat, akiket a magyar király a XIII. században autonóm területeken telepített meg a Déli-Kárpátok átjáróinak őrzésére, mint a középkor alkonyán vagy az újkor századaiban beözönlő, román havasi pásztorokat, akik hosszas kóborlások után magyar magánuradalmak, székely közösségek vagy szász városok földjein telepedtek meg. Ahhoz tehát, hogy a rendi társadalom magyar úr – román paraszt képlete történeti módon megítélhető legyen, az egész, kaleidoszkóp-szerűen tarka és mozgalmas erdélyi szociális fejlődést nyomon kell kísérni.¹

Az erdélyi társadalmi szerkezet váza a medence központi területein, a Szamos felső vízvidékén, a Maros középső szakaszának és a két Küküllő alsó szakaszának környékén kezdett épülni, azokon a széles völgysíkokon, melyeket két terjeszkedő tiszántúli magyar törzs (Kende és Gyula) a X. század első felében fokozatosan megszállt. Az Erdélybe

¹ Erdélyben a románság a XIX. századig elsősorban társadalmi tényező, tehát története is par excellence társadalomtörténet. Mégis speciális társadalomtörténeti szakszerűséggel vajmi kevesen merültek el az erdélyi múlt vizsgálatában. A magyar és román történetirodalom, igazodva a közérdeklődéshez, egész a legutóbbi évtizedekig jórészt politikai értelmezésben szemlélte az erdélyi népek együttélését. Ez az alkalmatlan szemléletmód – szélsőséges sovinszta előítéletektől, liberális doktrínáktól és történelmi materialista elvektől is befolyásolva – természetesen a torzképek és történetietlen megállapítások egészen sorát eredményezte. Csak legújabban akadtak történészek, akik a legszigorúbb értelemben vett tudományosság érdekében új vizsgálódási szempontok és feldolgozási módszerek létrehozására tettek kísérletet. Nálunk Hajnal István professzor körül alakult ki egy új iskola, amely a szubjektív világnézeti és politikai megalapozottságú értékelések kiküszöbölése végett szociológiai szempontok alapján törekszik a társadalmi élet alakulatait, változásait vizsgálni és az emberi életvilág jelenségeit megérteni. A szóbanlevő új szemléletmód nem társadalomképleteket hasonlít össze egymással, hanem az emberi társulás módszereinek természetét, a társadalmi szerkezetek összefüggéseit, működését figyeli. Nem keres lelkületet, központi energiát, mely mozgásban tartja a szociális struktúrát, hanem kizárólag a szerkezet üzemszerű működését igyekszik megismerni és leírni. E vizsgálatmód által közismert történeti tények új, tiszta, interpretálatlan értelmet nyernek. Az anakronisztikumok, modern értékfogalmak a múlt megjelenítéséből kiküszöbölődnek s a társadalomműködés megszemélyesített erők súrlódásai, ütközései helyett öntudatlan, lassú, fokozatosan elmélyülő emberi munkálkodás jelenségeiben tárul fel. Jelen tanulmányom szempontjait s számos megállapítását Hajnal István nagy munkájából: *Az újkor történetéből (Egyetemes Történet* III., szerk. Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly, 1936), valamint újabb tanulmányaiból: *Történelem és szociológia* (Századok, 1939), *A kisenemzetek történetírásának munkaközösségéről* (Századok, 1942) vettem. Adataimat magyar forrásokból és apolitikus szemléletű történeti, irodalmi feldolgozásokból merítettem; összeegyeztetésüket a hiteles román adatokkal mindenképpen kívánatosnak tartanám.

érkező magyarok uralkodó életformája még a sátoros pásztorkodás volt, helyesebben ennek az új haza tájaihoz idomult változata: a nyári és téli legelőt váltogató transhumance, a téli szállások körül némi, már a Pontus mellett is ismert növénytermeléssel. Ez az életmód szükségszerűen megszabta a társadalom rendjét. Mivel a nagyszámú gulyák, ménesek együtttartása, gondozása és védelme sok ember közreműködését követelte meg, sajtáságos nagy családszerkezetek alakultak ki: nemcsak a szülőket és közvetlen leszármazóikat, hanem a felnőtt tagokat és ezek ivadékait is magukba foglaló nemzetségek. E szervezetben az egyén érdekei és hajlamai nem játszottak szerepet, sőt a magántulajdon is korlátozva volt. Vagyon különbségek csak a fegyverek, eszközök és ingatlan tárgyak alapján alakultak ki. Az alapvető értékek, a legelő és az állatállomány közösségi birtokot képeztek. Döntő szava, parancsolási, bíraskodási joga csak a legidősebb családapának volt, akinek az összes többi családtagok feltétlenül engedelmességni tartoztak, nem is szólva a hadban szerzett vagy vásárolt rabszolgákról. E nagy fegyelemre annál inkább szükség volt, mert az egyes nemzetségek között – különösen a szűk téli legelőkön – könnyen támadtak súrlódások, harcok, melyekből mindig a jobban szervezett fél húzott hasznot, komolyabb esetekben valósággal maga alá gyűrte a gyengébbet. Ez a tekintélyi megalapozású, vérségi kapcsolatú, szigorúan racionális érdekszervezet azonban aránylag igen gyorsan bomlásnak indult. Ismeretes, hogy a legharciasabb nemzetségek katonai szövetsége, a maros-küküllővidéki Gyula-törzs is, szűknek érezvén az új létezt, a megszállás után évtizedekig portyázni járt a Balkánra. A gazdag zsákmányszerzéssel járó vállalkozások sorozata 968-ban, az arkadiopoliszi katasztrófális vereség hatása alatt végetért s az elszenvedett nagy vérvesztés hosszú idejű regenerálódásra készítette a megtépt, törzseket. Csakhogy a kényeszerű pihenés olyan következményekkel járt, melyek válságba sodorták az egész steppei életberendezést. Nagyarányú szétesési folyamat kezdődött a társadalomban: először a hadszervezeti keretek omlottak össze, aztán meglazultak azok a szálak, melyek a nagy nemzetségtömböket egymáshoz fűzték, végül lazulni kezdett a nagycsalád vérségi összetartó ereje is. A békésebb hajlamú, finn-ugor származású csoportokat nem lehetett többé visszatartani a földművelő életformához való közeledéstől s ami ezzel együtt járt, az állandóbb jellegű letelepedéstől,¹ erre egyébként állandó

¹ Deér József: *Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Budapest, 1938. 10–14, 35–77. – Domanovszky Sándor: *A mezőgazdaság Szent István korában*. Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938. II, 311–333.

ösztönzést adtak azok a bolgár-szláv népek is, akikre a magyarok Erdélyben is rátelepültek. A folyómenti apró téli szállások csakhamar faluszerű formákat öltöttek s elsőbrendű, melegebb kötélékei lettek a családoknak, mint a nemzetségi kapcsolatok. A csordákkal való nyári vándorlás és sátorozás persze nem tűnt el egyszerre: nemcsak a megtelepedéstől idegenkedő törökös csoportok üzték azt még vagy másfél száz esztendeig, hanem a köles- és gabonatermelő falusiak is. Hasonlóképpen jóideig tovább élt a közösségi birtoklasmód: a kialakuló falvak szántói csakúgy, mint a legelők, a közösség tulajdonát képezték. Lényegileg azonban az élet racionális alapjai megrendültek: a magyar társadalom kezdett alkalmassá válni a nyugateurópai irracionális társadalomfejlődésbe való bekapcsolódásra. E spontán folyamatot az 1000. évtől kezdve rendkívüli módon meggyorsította Szent István nagy történelmi vállalkozása: a királyság megalapításában és a latin kereszténység felvételében kifejeződő államszervezés. Az új rendszer valósággal feloszlatta, államosította a régi társadalomszervezeteket. Ami maradványa még volt a törzsi és nemzetségi autonómiának, azt most a királyi hatalom törte össze. Minden országlakos egyenlőképpen a király alattvalója lett, s a népi közegek kénytelenek voltak bírói, igazgatási és katonai funkcióikat a királyi megbízottaknak átengedni. A tekintélyüktől és hatalmuktól megfosztott nagycsaládok atomizálódását most már mi sem akadályozta: a nemzetségi keretek lassanként teljesen széthullottak, szociális realitást ezentúl csak a falu s ennek alapeleme, a kis-család alkotott. Párhuzamosan megindult a szociális átrétegződés is: az eddigi szabad és rabszolga, gazdag és szegény csoportok mellé az államhatalom új, a szolgálat elvén felépülő hierarchiát állított. A vérségi elv tehát ezen a ponton is háttérbe szorult: az officium segítségével ezentúl akármely szolga is vezetőszerepet kaphatott. A vagyoni elv azonban nem gyöngült, sőt az egyedi birtoklás meghonosításával jelentékenyen megerősítést nyert. Mindazokat a területeket ugyanis, melyek a nemzetségi szállásterületeken kívül maradtak (tehát az összes hegyes, erdős vidékeket, valamint a régi törzsi és nemzetségi választóközöket) saját birtokává nyilvánította a király s vagy várakat építtetett rajtuk s uradalmakat, ú. n. királyi vármegyéket szerveztetett, vagy egyházi javadalmakat alapított, vagy szolgálati jutalom gyanánt szabad rendelkezési jogú birtoktesteket hasított ki és adományozott belőlük.¹ Így jött létre Erdélyben a maros- és aranyosmenti lakatlan területeket a bihari hegyektől a Kárpátokig

¹ Péter von Váczy: *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*. 1935. 13–14. – Domanovszky: i. h

keskeny sávban összefoglaló Torda megye (mely később Torda-Aranyos és Maros-Torda megyékre osztódott), a két Küküllő vidékén ugyanilyen elemekből alakult meg s ugyancsak a Kárpátokig nyúlt ki Küküllő megye (később Kisküküllő-megye, Udvarhely- és Csíkszék), végül az egész Dél-Erdélyt magába foglaló hatalmas Fehér megye, melyből legkorábban a gyulafehérvári püspökség birtokai szakadtak ki.¹

A szentistváni politikai átalakulás tehát új feltételeket szabott, új milióket (királyi, egyházi és világi magánbirtok) teremtett a magyar társadalomfejlődés számára. Megjegyzendő azonban, hogy az élet döntő jelentőségű változásait nem a készen átvett frank intézmények, jogelvek és társadalmeelemek hozták létre s általában nem a közvetlen hatalmi intézkedések, – hisz ezek a lerombolt nemzeti racionalizmusok helyett új, egyetlen központi racionalitás megteremtését szolgálták – hanem a közvetett hatások: a szociális talaj előkészítése a papság révén észrevétlenül beszivárgó és lassan, de biztosan terjedő nyugati társadalomképződési módszerek befogadására. E hatások eredményei csak két évszázad múltán mutatkoztak meg. A XI–XII. században még változatlanul autokratikus a királyság, s látszólag teljes a társadalom alárendeltsége. Egy német átutazó (Freisingi Ottó püspök) úgy látja, hogy minden a királytól függ, az ő kegye oszthat vagyont, tekintélyt, hatalmat, teremthet új exisztenciákat, fölemelhet csoportokat s mindent meg is semmisíthet. A roppant terjedelmű királyi várbirtokok területén orientális színezetű, okszerű gazdasági-katonai rend érvényesül. Két nagy rétegre oszlik itt a társadalom: földművelő-gazdálkodó telepésekre (civiles, castrenses) és hadiszolgálatot végző, tisztségeket viselő katona-telepekre (cives, milites, iobagiones castri); élükön az ispán (comes) vezetése alatt szervezett adminisztráció áll, mely a király részére gyűjti össze a várföldek termését, szedi az adókat, vámokat, őrködik a közrend felett s hadba vezeti a katonaelemeket.² Hasonló racionális szervezés nyomai konstatálhatók az egyházi és világi magánbirtokokon is. Más a helyzetkép a régi nemzeti szállásterületeken. Itt már kibontakozóban van a középkori magyar társadalom nyugatias, de mégis különleges szociális képlete: a patro-

¹ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1913. VI, 638, 839 kk. – Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Budapest, 1939.

² Holub József: *A királyi vármegyék eredete. Szent István Emlékkönyv*. Budapest, 1938. II, 71–106. – Váczy: i. m. 35–45. – Tagányi Károly: *A honfoglalás és a királyi vármegyék. Szolnok-Doboka vármegye története*. Budapest, 1901. I, 227 kk.

nátus jellegű földesuraság. Egyes családok nemzedékeken át elismert hagyományos helyi felsőségszerepüknél, származásuknál, tisztségüknél fogva észrevétlenül falurészek, falvak vagy egész vidékek uraivá emelkednek, helyzetükkel azonban nem élnek vissza, tartózkodnak a hatalmuk alá került föld és nép erejének kiaknázásától: a földet meghagyják a nép önálló használatában, különféle hagyományos foglalkozásaikat nem bolygatják meg, csak munkájuk eredményéből igényelnek méltányos részesedést. Vagyis: közvetlen hasznot hajtó, rideg viszony helyett szerény, de állandó, szokásszerű, otthonos kölcsönösséget igyekeznek népeikkel szemben megteremteni. S mivel a szabad falusi kisbirtokosoknak, akik a fegyvert a pástoréletmóddal együtt letették, védelemre van szükségük, egyre többen helyezkednek kisebb-nagyobb urak fennhatósága alá. Így indul meg ama változatos összetételű helyi társadalmak kijegecesedése, melyekben – a rideg magántulajdon meghonosodása nélkül – családonként változó életfeltételek, létalapok apáról-fiúra öröklődnek, végül is oly erős igényekké csontosodnak, hogy rajtuk sem a védnök, sem a védenc nem változtathat. Ebben a személyies hűbéries jellegű társadalomban – ellentétben a nomád étellel – mindenki a maga erejére, munkájára van hagyatva s csak a mások állapotának tiszteletben tartásával javíthat a helyzetén. Azok a nemzetségi leszármazók, akik a régi szabad pástorélettel még most sem tudnak szakítani, kimaradnak e mély üzemű társadalompépülésből: a földdel való szoros kapcsolat híján az elkövetkezendő válságos időkben alacsonyabbra süllyednek a patrónus alá húzódtott elemeknél.¹

A XIII. században ez az elmélyülő, lassú ütemű fejlődés megszűnik s gyors lökésszerű haladás következik, ami racionalizáló törekvéseket von maga után. A királyi várbirok és a magánbirtok okszerű szervezete több évtizedes lappangó válság után hirtelen összerokad s a romok alól előtűnik a nemzetségi vidékek szokásszerű-személyies viszonyaihoz áthasonult élet. Kitűnik, hogy a várjobbágyok és várnépek hagyományos igényeikkel, állapotaikkal észrevétlenül ránöttek a királyi földre: javadalmukból, feladatkörükből állandó családi üzem alakult, az officiálisok társadalomigazgató szerepével.² Ezzel a szokásszerű, harmonikus társadalm szerkezet általánosul, de csak egészen rövid időre, mert váratlanul ellenkező fordulat következik be: a dominus-szerepű elemek – kihasználva a királyi hatalom gyengü-

¹ A társadalom gazdag változatosságát kitűnően illusztráló, még sok kiaknázási lehetőséget nyújtó forrás a Regestrum Varadiense (kiadta: Karácsonyi János és Borovszky Sámuel, 1903). Vö. még Hajnal: *Az újkor tört.* 146–148.

² Hajnal: *Az újkor története* 148 – 149.

lését – kísérletet tesznek egy közös érdekszervezet kialakítására, vagyis egységes nemesi renddé való szerveződésre, s egyszersmind változatos helyzetű népeik egységesítésére. A kísérlet formailag sikerrel jár: a királyi vármegyék és a nemzeti területek egyesüléséből kialakulnak a nemesi vármegyék,¹ a szokásszerű helyi patronátusokból pedig uradalmak (dominiumok) képződnek. Lényegileg azonban ez a túl korai rendi átalakulás nem tudta a nyugatias fejlődés eredményeit egyszerre megsemmisíteni. Az Anjou-korban (XIV. század), noha az államhatalom maga is támogatta az integrálódási folyamatot, – 1324-ben az erdélyi nemesek felmentést nyertek mindenféle feltételek alól, az 1351-iki törvénykönyv az »una et eadem libertas« elvét proklamálta s a parasztelemekeket egységes földesúri adó (kilenced, nona) alá vetette, 1365-ben pedig a teljesjogú nemesi bíraskodás is kimondott² – jórésztben fennmaradt a társadalmi viszonyok tarka változatossága, személyiessége, szokásszerűsége. A megszülető ösiségi intézmény – mely a földbirtok öröklését pontosan szabályozta s elidegenítését eltiltotta – egyrészt megakadályozta a fiktív nemzeti kötelek felújulását, vagyis egy az alsó társadalom ellen irányuló országos érdekszövetség kialakulását, másrészt lehetetlenné tette, hogy a föld népe a földdel együtt forgalomba kerüljön: a vagyon rabszolgamódra felvásárolja a parasztságot. Maga az autonóm vármegye is kénytelen volt a tényleges szociális helyzethez alkalmazkodni s funkcióiban a paraszti elemeket is részeltetni. Kétségtelen azonban, hogy a társadalom szilárdsága, kiegyensúlyozottsága megbomlott, s nyilvánvaló volt, hogy a zárt rendi kategóriák kialakulását feltartóztatni többé nem lehet. A XIV–XV. század fordulóján, amikor Közép-Európában elvont intellektuális (római jogi) társadalomkezelési módszerek jutottak uralomra – az erdélyi megyékben is rohamosan végbe ment a közeli szomszédságos viszonyoknak az erősebb fél, a földesúr javára való erőszakos átmagyarázása, ami a változatos szociális különbségek nyomainak teljes elmosódásával járt.³

Mire azonban az erdélyi medence központi területein a társadalomfejlődés idáig jutott, addigra már a medence peremei is benépesültek,

¹ Tagányi Károly: *A nemesi önkormányzatú vármegyék megalakulása. Szolnok-Doboka vármegye története I*, 238 kk.

² Hajnik Imre: *Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899. 97. – Fekete Nagy Antal: *Az országos és partikuláris nemesség tagozódása a középkorban*. Domanovszky-Emlékkönyv. Budapest, 1937, 159–184.

³ Hajnal István: *Az újkor története* 151, 157–158.

s e szélső népek is társadalmasodni kezdtek. A társadalomalakulás folyamata erősen partikuláris, népi szállásterületként változó.

A Hargita és a Keleti-Kárpátok között fekvő apró magasmedencékben a XII–XIII. században határvédelmi feladattal megszálló székelység, mint a magyarsághoz tartozó, de a szorosabb törzsszövetségen kívül álló nép a magyar szállásterületektől elszigetelve, népi autonómiában élt. Életformája hasonlóképpen nagypásztor, és szociális szervezete ugyanolyan törökös-nomádos színezetű volt, mint a magyarságé, ugyanazon az úton haladt a társadalomépülése is, csak hogy erős időbeli és módszerbeli eltérésekkel s általában erősebb, állandóbb racionális jelleggel. A kései végleges elhelyezkedés és a hivatásszerű katonai életmód erősen kitolta a földhözköttetés idejét s a nemzeti szervezete feloszlását. Maga a királyi hatalom se nyúlt bele olyan energikusan a székely fejlődésbe: a nemzetségek (később a székek) bíráskodási és katonai önkormányzatát érvényesülni hagyta, csupán királyi közeg (a székely ispán) felügyelete alá helyezte. A falu (communitas) csak a XIII–XIV. század fordulójára lett uralkodó szociális képlet, de korántsem olyan naiv, változatos, személyies módon, mint a magyar nemzeti területeken. Minden község a nemzetség kicsinyített mása volt: a lakók mindnyájan egyenlő jogokkal, egyenlő nagyságú földekkel bírtak s nem nagy önállósággal mozogtak. A vezető tisztviselő (primipilus) maga is alá volt rendelve a közösségnek: ez osztott földet neki is. Ámde a Székelyföldön is meghonosuló és rövid élet után feloszló királyi várbirtokok révén jelentékeny rétegek tettek szert örökbirtokra, ami alapul szolgált egy vagyonos réteg kialakulásának. Ezek a székely urak (primores) nemcsak a rabszolgaság (földönlakók) intézményét tartották fenn a középkor végéig, hanem a XV. századtól kezdve – a nélkül, hogy a magyar fejlődés patronátusához hasonló kapcsolatba kerültek volna a néppel – hirtelen támadták meg a közszabadokat, hogy jobbágyságba süllyessék őket.¹

Hasonlóképpen autonóm területi különállóságban folyt a Déli-Kárpátok lábánál fekvő Királyföldön és a Barcaságban, valamint a Székelyföldtől északra elterülő Besztercevidéken a XII. században megtelepült szászok szociális fejlődése. Az ő társadalmasodásuk alapvetése még német hazájukban ment végbe: Erdélybe kiforrott földművelő élet-

¹ Szádeczky-Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927. 19–29, 36–52. – Györffy György: *A székelyek eredete és településük története. Erdély és népei*. Szerk. Mályusz Elemér. Budapest, 1941. 35–86. – Németh Gyula: *A székelyek eredetének kérdése*. Századok 1935, 130 kk.

formát és kész társadalmi kereteket hoztak magukkal. Önálló, szabad falvaikat a király inkább patronusként kezelte, mint birtokosként. Ennek köszönhetőek, hogy a várbirtokokhoz hasonlóan nem kerültek magánföldesúri kézbe és úri hatóság alá. Nem tudtak urasággá izmosodni felettük első vezetőik, a telepítést irányító s tisztségüket örökségkép utódaikra hagyományozó gerébek sem; ezek, amennyiben nemesek lettek, elszakadtak a szász közösségtől. Társadalmasodásuk idővel mégis racionális irányt vett: a szétszórt szász telepeket egységbe foglaló 1224-i kiváltságlevelük (az *Andreanum*) védelme alatt náluk is döntő szerepre jutott a vagyonerő. Csak a formák alakultak másként, mint a Székelyföldön. Itt nem nemesi arisztokrácia, hanem a XIV–XV. században városokká fejlett telepek (Szeben, Brassó, Segesvár, Medgyes, Beszterce, Szászváros, Szászsebes, stb.) nőttek rá környékük (a székek) falvaira, s bírói és közigazgatási funkcióik segítségével a városi patriaciusság zsákmányolta ki a népet. Igaz, a szabadság elve itt sohasem szűnt meg, gyakorlatilag azonban e mellett a jobbágyság intézménye is gyökeret verhetett.¹

Az Erdélybe sodródott negyedik nép, a románság társadalomképződése először szintén az önállóság útján indult el. Első, besenyőkkel keveredett nagy rajákat a királyi hatalom a XIII. században azzal a szándékkal telepítette a Déli-Kárpátok belső vonalán, a szászok területei közt elterülő lakatlan földekre, hogy a székelységhez hasonlóan őrsei legyenek az erdélyi határoknak. Így jött létre a fogarasi és hátszegi autonóm román föld, melyen adva volt a románság külön fejlődésének lehetősége.² A királynak balkáni módra juh-ötveneddel (*quingagesima ovium*)³ adózó kispásztor nép meglehetősen gyorsasággal kiszakadt vérségi összefüggéseiből. Cătun-, azaz szállásfőnökei, az úgynevezett kenézek vezetése alatt hozzálátott az erdőirtáshoz s kicsiny, irracionális csoportokba tömörülve öntudatlan társadalomépülésének megalapozásához. Csakhogy e területi önkormányzatok igen rövid életűek voltak: egy-egy román katonai vezető, ú. n. vajda hűtlensége miatt Fogaras a XIV. század elején, Hátszeg pedig még az 1270-es években királyi várbirtokká degradálódott s lakossága a királyi népek tipikus okszerű társadalom-

¹ Mindezekről Friedrich Teutsch: *Geschichte der siebenbürger Sachsen*. 1899, I, 154–161. – Maksay Ferenc: *A szászok megtelepülése Erdély és népei* 87–108.

² *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* (Ostmittel-europäische Bibliothek. Nr. 29, 1941). 3, 9, 20–21. – Makkai László: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*. Kolozsvár, 1941. 17.

³ *Documenta* 40, 133–134, 144, 201, stb.

fejlődésébe kapcsolódott be.¹ A letelepedés útján lévő nép továbbra is szabad maradt, sőt megtartotta kenézi szervezetét is, csak hogy a kenéz most királyi officiális lett: katonai és gazdasági vezetője a vár védelmét, karbantartását és élelmezését ellátó vérnépeknek.² Román katonai önkormányzatok alapításával többé nem is próbálkoztak a királyok. Ellenben a XIV. század folyamán egész sor újabb váruradalmat népesítettek be románokkal, mégpedig most már nemcsak a déli országhatár mentén (Törcsvár, Salgó, Hunyad, Déva, Jófő, Miháld, Karán, Sebes, stb.), hanem az ország legkülönbözőbb fekvésű belső területein is (pl.: Világos, Csicsó, Bálványos, Görgény, Kővár, Huszt, stb.).³ Egyidejűleg nagy arányokban megindult a magánföldesúri román-telepítés is. A tatárjárás (1241–42) pusztításai nyomán előállt elnéptelenedésen a király úgy kívánt segíteni, hogy az idegen telepések behozatalát – mely idáig királyi jog volt – esetről-esetre egyházi és világi földesuraknak is megengedte. E kivételek azonban gyorsan szokássá váltak: mind több és több uraság telepített engedély nélkül is; a XIV. század közepén a téli területeken kívül már Kolozsban, Szilágyban, Biharban, Máramarosban és Beregben is szép számmal éltek románok. E tömeges magánföldesúri telepítések döntő jelentőségűek voltak a románság társadalmi sorsa szempontjából.⁴ A román pásztoroknak az uradalmi havasokon való megszállása, majd a völgysíkokra való fokozatos leereszkedése és a magyar falvak mellé való letelepülése éppen arra a kritikus időszakra esett, amikor a közeli, személyies, úri-paraszti élet-együttesnek ridegebb, tárgyias, nemesi-jobbágyi jogviszonnyá való átalakulása folyamatban volt. Itt tehát a románság a teljes szervezetlenségből, a pástorszabadságból minden átmenet nélkül esett bele abba az erősen kötött szociális rendbe, amely a magyar népnek négy évszázados előkészület után vált társadalmi kategóriájává. Nem csoda, ha a fiatal román parasztság nehezen tudott elhelyezkedni e tőle lényegében idegen társadalmi rendben. Jóval természetesebben, simábban ment végbe a királyi birtokok románságának a kialakult magyar rendszerbe való bekapcsolódása. A százados katonai hivatás erőteljes román vezetőcsoportot termelt ki, amely a magyar válság mozgalmait figyelve, lépcsőről-lépcsőre igazodott a fordulatokhoz. Így aztán a királyi románok

¹ *Documenta* 30, 32, 144, 146. – Makkai: i. m. 18.

² *Documenta* 177. – Makkai: i. m. 20. – Ortway Tivadar: *Temes vármegye és Temesvár város története. Oklevéltár*, 1896. IV, 374

³ Makkai: i. m. 22

⁴ *Documenta* 27–28, 36–39, 41 – 45. – Makkai: i. m. 20–21.

között saját vezetőelemeik, a kenézek építették ki a rendi jellegű földesúri szervezetet. A kenézek előbb tisztségük örökíthetőségét biztosították (kenezii confirmati)¹, majd a XIV–XV. században kondicionárius nemesekké (nobiles kenesii)², végül országos nemesekké küzdötték fel magukat, földesúri hatalmat szerezvén a tisztviselői vezetésük alatt álló közromán társaik felett. Kivívott rendi állásukat biztosítandó, hamarosan függetlenítették magukat a királyi várispán fennhatósága alól is. Ezt pedig azáltal érték el, hogy a váruradalmak kerületeit, melyek az imént még katonai szervezetük keretei voltak, a magyar nemesi megyék mintájára önkormányzatokká fejlesztették.³

Igy bontakozott ki a XV. századra az erdélyi rendiség, amelyben az adományos birtokosok, a magyar nemzeti patrónusok, a királyi váruradalmak magyar vezetőcsoportjai és román kenézei nemesi réteggé szerveződtek, a szabad magyarok és románok különféle állapotú elemei pedig az alacsonyabb rangú várkatonákkal és várnépekkel együtt egységes parasztréteggé, jobbágysággá olvadtak össze. Ez a társadalmi szerkezet azonban, mivel az irracionális fejlődésű régi magyar természetes felsőség meglehetősen élesen, mereven magyarázódott át jogi kapcsolattá s mivel hosszas szokásszerű fejlődésen át nem esett tömegek is beépültek a kialakult jogi képletekbe, nehezen tudott stabilizálódni. Magyar és román parasztsztrók egyaránt nyomasztónak érezték jobbági állapotukat.⁴ A magyarok azért elégszerűen lettek, mert földesuraik a jogilag kifejeződött szociális viszonyokba sokkal többet akartak belemagyarázni, mint amennyit a szokásszerű fejlődés megengedett;

¹ *Documenta* 270. – Makkai: i. m. 24.

² *Documenta* 330, 375–376. – Makkai: i. m. 25.

³ Makkai: i. m. 28. – Pesty Frigyes: *A szörényi bánóság és Szörény vármegye története. Oklevéltár.* Budapest, 1878. III, 33, 56. – Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története. Oklevéltár.* Budapest, 1885. III, 371.

⁴ A lázadás történetét magyar részről Gombos F. Albin dolgozta fel. *Az 1437-i parasztlázadás története* (Budapest, 1898) c. munkájában. Román oldalról I. Lupaş foglalkozott a kérdéssel egy németnyelvű értekezésben: *Die siebenbürgische Bauernaufstand von 1437–1438. (Zur Geschichte der Rumänen.* Sibiu, 1943. 122–133.). Lupaş – bár nemzetiségi tekintetben nem teljesen tárgyilagos – elismeri, hogy: »Ein Gesamtkomplex wirtschaftlicher, sozialer, politischer und religiöser Fragen lag dem Ausbruch der Revolution zugrunde, an der ohne Unterschied der Nationalität die leibeigenen Bauern Siebenbürgens teilnahmen«; továbbá: »Die Kápolnaer Union richtet sich aber auch gegen die katholischen magyarischen Bauern, die durch die Ausbeutungs-methoden des siebenbürgischen Bischofs Georg Lepas und anderer gleichgesinnter Adligen ebenfalls der Revolution in die Arme getrieben wurden.«

a románok pedig nem szűntek meg havasi pásztortársaik szabadsága után vágyakozni. Ebből a békétlenségből robbant ki az 1437-i nagy parasztlázadás. A mozgalom a Szamos mentén, Alsó-Fehér, Torda, Kolozs és Szolnok-Doboka megyében zajlott le, tehát az ősi magyar nemzetségek és magánuradalmi fiatal román szórványtelepek területén. Hunyad és Krassó megye s általában a déli határszél volt királyi népei, a nagy román tömbök ellenben csendesek maradtak. A lázadók vezetői és tömegei egyaránt a magyarok közül kerültek ki (a románok csak csatlakozott elemekként szerepeltek) s túlnyomórészt jellegzetesen magyar indítékok és célok mozgatták a küzdelmet. Magyar érdek volt az egyházi tized (decima) fizetés körül támadt visszaélés orvoslása – terménytizedet tudvalevőleg csak a katolikusok földjei (terrae Christianorum) után kellett fizetni, az ortodox románok irtásai (terrae Valachorum) után nem; aztán a Szent István király által biztosított régi szabadságok, vagyis az ősi magyar tradíció helyreállítása; hasonlóképpen a fejlett mezőgazdasági életre jellemző különféle szolgálmányok (az eke után való adózás, kilenced, szőlőbérlet, sertésadó, malombér, stb.) szabályozása; végül a vármegyei generalis congregatio-kra emlékeztető törvénytörvény napok rendszeresítése. Tipikus román ügy (pl. a juhötvened, vagy a várnépek méhtizede) alig forgott szóban.¹ E nagyarányú szociális forradalom teljes kudarcba fulladt: a nemesség szövetségével a székely és szász előkelőkkel, leverte a lázadó jobbágyságot.² A rendi berendezkedés megszilárdítása tehát akadálytalanul tovább folytatható. Betetőzését 1514-ben érte el, amikor a magyar szokásjog római jogi szellemű kodifikációja, az ú. n. Tripartitum elkészült. Ebben a jogkönyvben – mely egészen 1848-ig hatályos erejű szabályzata volt a magánéletnek – a jobbágyság (természetesen nemzetiségre való tekintet nélkül) elvileg béressé fokozódott le: röghöz köttetett, de ugyanakkor a földhöz való minden jogát elvesztette, csupán megtűrt haszonélvezője lett a nemesi tulajdonba átment teleknek és tartozékainak.³ Csakhogy e szigorú jogi tételek gyakorlati következtetéseinak levonására sohasem került sor. Bármily rideg alá-fölérendeltségi kapcsolattá merevedett is a középkor végére az úr és paraszt viszonya, a XI–XIII. századi szokásszerű fejlődés során kialakult paraszti

¹ A lázadás motívumait megvilágító oklevelet közli gróf Teleki József: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. Budapest, 1853. X, 3–10.

² Gombos: i. m. 127–133.

³ Werbőczy István *Hármaskönyve* (kiadták: Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. 1897).

földhasználati igény eltörölhetetlen maradt: a jobbágy oly erővel tapadt a telkéhez-földjéhez, hogy őt onnan sem a jog, sem a gazdasági érdek nem tudta elmozdítani.

*

* *

A XVI. század közepe (1542) Erdély társadalmi viszonyaiban korántsem jelent olyan éles cezúrát, mint politikai rendjében, de mindenestre új korszakot nyit. Az önálló fejedelemséggé alakult országrészben látszólag megszakítatlanul tovább folyik a középkori élet: az önállósult nemesi vármegyékben – melyekbe a királyi birtokok egykori corpus separatumai is beolvadtak – csakúgy, mint az érintetlenül maradt székely és szász székekben. Külső átalakulások vagy alkatbeli módosulások csak a Székelyföldön zajlanak s részben a Szászföldön, a megyék nemes–jobbágy konstrukciója azonban az egész újkoron át mozdulatlan. De annál általánosabbak a rendi szerkezet működését befolyásoló belső elváltozások. A Habsburg-nagyhatalom és a török imperializmus közé beékelődött államocská a szó legszorosabb értelmében ütköző állam lett: a XVII. század végéig szüntelen harcok színhelye. Másfél századon át alig volt olyan évtized, amelyben török-tatár hordák, vagy császári spanyol-vallon zsoldosok fel ne dúlták volna az országot. Ezek a tragikus események természetesen demográfiai, etnikai és társadalmi következményekkel jártak. Az erdélyi medence belső, ősi magyar megszállású területeiről – melyek leginkább nyitva álltak a seregek előtt – majdnem teljesen kipusztult a lakosság. Az elnéptelenedett falvak újratelepítése csak egy módon volt lehetséges: az erdélyi havasokban vándorló, Moldvából és Havasalföldről állandóan szaporodó román pásztornépek földhözkötésével.¹ Ezzel a módszerrel élt hát minden megritkult lakosságú, vagy jobbágy nélkül maradt uradalom: a megállapodottabb elemeket jobbágyhelyre, a földmunkától vonakodókat pedig zsellérségre ültette. Így alakult ki lassanként már a fejedelemség korában az a sajátos társadalmi-népiségi helyzet, melyben a földesurak rétegét szinte teljesen magyarok, a paraszto-két pedig túlnyomórészt románok alkották s amely vallási és kulturális ellentétekkel bonyolítva, a későbbi századokban megoldhatatlannak látszó súlyos válságba sodorta az egész erdélyi életet. Hasonló folyamatok játszódtak le a déli és keleti peremvidéken, Székely- és Szászföldön is, ahol a hadjáratok és a nyomukban járó ragályok és éhínségek ugyancsak megritkították a lakosságot.

¹ Makkai László: *Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása*. Hite 1942, 225–242.

A székely társadalom a XV. század végétől kezdve egyébként is a forrongás állapotában volt: a magyar rendi állapotokat meghonosítani akaró birtokos előkelők (a primorok), a szintén nemesi életszintre törekvő tisztségviselők (primipilusok vagy lófők) súlyos harcokat vívtak az elszegényedett s mind nagyobb számban jobbággá kötődő közsabadokkal. Lázadás lázadást követett, felszabadító és szabadságfosztó törvények születtek, de a helyzet az egész újkoron át tisztázatlan maradt. A középkori rabszolgák utódaiból és az önszántukból vagy erőszak folytán úri hatóság alá került közrendűekből népes jobbágyosztály alakult ki; mellettük azonban jelentékeny tömegek megőrizték önállóságukat; a primorok többsége országos nemességre emelkedett, a primipilusok azonban csupán partikuláris nemesekül ismertettek el. Vagyis: a hagyományos katonaszervezetből és a megyei rendiségből egy felemás társadalom született. A Székelyföldre települő románság rendszerint a legalsó szinten helyezkedett el: ha földművelő volt, jobbágyságra kötötte magát, ha állattenyésztő, akkor szabadon költöző, de földtelen zsellér (inquilinus) lett. Sok példa van azonban arra is (különösen Aranyosszékben), hogy vagyonos előkelő románok a székelyek közé telepedve szabadoknak ismertettek el, vagy éppen primipilusokká emelkedtek.¹

Nem tudták a román beözönlést elkerülni a szász autonóm területek sem. Besztercevidéket, a Királyföldet és Nagyszében vidékét egyaránt előzönlötték a román jövevények. Velük szemben a szász városuraságok szigorúan racionális társadalmi magatartást tanúsítottak: városaikból-, vagyis polgári rétegükből feltétlenül kizárták őket, falvaikban megszabott paraszti kötelezettségekkel helyet adtak nekik, sőt egy darabig szabadságukat is elismerték – akárcsak a közjük vetődő magyar telepeseiket – idővel azonban e liber-eknek mind nagyobb tömegeit nyomták jobbágyosorba; a földműveléshez még hozzá nem szokott elemeket pedig – miként a magyar-székely urak – zselléreként kezelték.²

A jobbágyság összetételében történt eme változások az erdélyi társadalomnak amúgy sem szilárd struktúrájában veszedelmes feszültségeket okoztak. Mindazok a szokásszerű szerves kapcsolatok ugyanis, amelyek félezredév folyamán a magyar jobbágnép és faluja, földje, szomszédsága, földesura között kialakultak, szinte teljesen veszen-

¹ Szádeczky-Kardoss: i. m. 52–61, 99–106, 118–148, 214–223.

² Teutsch: i. m. 264–265, 476–477. – Berlász Jenő: *Az erdélyi úrbérendezés problémái*. Budapest, 1941. 8–9.

dőbe mentek. Növelte a bajt az a körülmény, hogy a legrégebb (XIII–XIV. századi) román lakosság, amely többé-kevésbé összenőtt a magyar vidéki étellel, maga is áldozatul esett a háborús pusztításoknak. Ilyen módon tehát a jobbágyfalvak üresen maradt keretei csupa friss, a földműves életformától idegenkedő, a földtől bármikor könnyen elszakadó, uraságát ellenségként néző elemekből töltődtek fel, következőképpen megszűnt a harmonikus, nyugodt társadalomfejlődés minden feltétele. A XVI–XVII. századi erdélyi életben a legsúlyosabb szociális válság jelei figyelhetők meg. Úgy látszik, mintha a szilárd, helyhez kötött paraszti életforma teljes bomlásban volna: szinte az egész nép mozog, ide-oda hullámzik, nemcsak a havasipásztorok, hanem a falusi elemek is. Az állattenyésztő zsellérek szabadon költözködnek egyik faluból vagy uradalomból a másikba, esetleg vissza a hegyekbe; a jobbágytelekre szállt, földművelésre vállalkozott családok már csak engedéllyel állhatnak tovább vagy illegális módon szökve; a szökevényeket uraik hatóságilag nyomoztatják, vissza követelik s ha lehet, erővel visszaviszik, de tartósan megmarasztani őket csak ritkán sikerül.¹ Pedig az urasági társadalomkezelés a szörnyű ember- és értékpusztulás hatása alatt, szinte teljesen irracionálissá enyhült: a XVI–XVII. századi földesúr sokkal nagyobb megértéssel viseltetik parasztjai iránt, mint középkori elődei. A dominiumokban e korszakban – közbiztonság, pénz, piac, munkaerő híján – latifundium-építésnek nyoma sincs. Hihetetlenül hangzik, de mégis valóság: birtoka a leggazdagabb birtokosnak is alig van; a húsz-harminc faluból álló uradalmak is legfeljebb csak párszáz holdnyi területen folytatnak önálló gazdálkodást (allodium), a fennmaradó holdak tízezrei – középkori módra – paraszttelkekre (sessiókra) vannak parcellázva s parasztgazdaságokként műveltetnek. A földesurak többsége azokból a terményekből él, amelyeket földbér gyanánt kap a jobbágyaitól. Ez az «egyszerű, a föld népére utalt életmód szükségképpen a jobbágyexistenciák kíméletére, támogatására, védelmére készíti a földesurat, mert a telkek, falvak népes vagy puszta állapota számára is létkérdés. Amikor tehát sikerül új telepéseket szereznie, házuk felépítéséig, gazdaságuk felvirágzásáig rendszerint teljes felmentést ad nekik az úrbér

¹ A belső népmozgalomra vonatkozólag rengeteg adatot tartalmaz: a *Monumenta Comitum Regni Transylvaniae* sorozata (szerk. Szilágyi Sándor, 1875–1898). I-XXI. II, 137, 142, 164, 431; III, 40, 44, 65, 74; IV, 385; V, 312; VI, 26, 40, 46; VII, 88, 103, 118, 479, 516, 523, 542–543; VIII, 100–101; IX, 431, 592; X, 144, 376, 457; XI, 74, 127, 194; XIII, 192. XV, 342; XVIII, 212; XX, 263.

alól, sőt időleges állami adómentességet is kieszközöl részükre.¹ Később is valósággal egyezkedik velük az adózás-szolgálat módjaira nézve, mert a XV. századi szokások most már keményeknek látszanak: így a robot minimálisra csökken – hisz a kicsiny majorgazdaságok megművelése nem nagy probléma – a termény- és pénzdó pedig kinek-kinek az állapotához igazodik. Amely jobbágy egész, tíz-húsz holdas vagy még nagyobb telken gazdálkodik, annak több a kötelezettsége, mint a fél-, negyed- vagy nyolcad session, esetleg szántófölddel el nem látott zsellérházhelyen lakó, módosabb gazdákhöz napszámba járó faluszegényeinek. Tipikus egyformaságról, elnyomásról vagy kedvezésről tehát nem lehet beszélni. Ahány uradalom, annyiféle úrbéri viszony!² Általában a jobbágyságot nem is annyira a magánjogi terhek nyomják, mint inkább a közjogiak. Az államnak nemcsak a szüntelenül folyó háborúkat kell finanszíroznia, hanem a rengeteg közvetlen és közvetett hűbéri adót is fizetnie kell a török portának; e roppant kiadásokat pedig pénzben és terményben évről-évre javarészt a nép fedezi, bár az adózásban a XVI. század közepe óta – eltérőleg az egykorú középeurópai gyakorlattól – a szabad elemek (székelyek, szászok és nemesek) is fokozódó mértékben résztvesznek.³ De bármily súlyos próbának volt a jobbágyság gazdasági ereje alávétve, mégis az úrbériség Erdélyben csakúgy, mint a legtöbb európai országban, szükségszerű természetes életkeret volt, amely békés időszakokban nemcsak biztos létalapot jelentett, hanem sok esetben társadalmi emelkedési lehetőséget is nyújtott. A jobbágy, ha kellőképp életrevaló volt, szorgalmas munkával vagyont gyűjthetett: úrbéri birtokaitól függetlenül irthatott vagy vásárolhatott magának örökföldet, melyen a saját hasznára gazdálkodhatott. Ha pedig magasabb életszínvonalra jutott, nehézség nélkül megválthatta magát a jobbágyság alól, szabadossá (libertinus-sá) lehetett, vagy akár nemes nőt vehetett feleségül s ez esetben gyermekei félnemesként (agilis-ként) élhettek tovább.⁴ Úgy

¹ U. o. VII, 32, 490, 284; IX, 92.

² Ld. a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében megjelent egykorú gazdasági utasításokat, rendeleteket: pl. 1895: 46, 61, 216; 1894: 164, 311; 1899: 41, 178, 262, 364, stb. és Bornemisza Anna gazdasági naplóját (kiadta: Szádeczky Béla, 1911).

³ *Monumenta C. R. Transylv.* I, 35, 209–210, 360, 366; II, 275, 427; III, 18, 21, 296, 305; IV, 79–80; VI, 26, 30, 52, 317; VII, 45, 95, 103, 121, 392; VIII, 482; IX, 589; X, 218; XI, 70, 235; XII, 100–101, 443–444, 457; XIII, 187, 190, 326; XIV, 122–123, 188; XV, 532; XVI, 619; XVIII, 498; XIX, 110, 158; XX, 310.

⁴ *Monumenta* III, 18; VII, 517; X, 328.

is könnyíthetett sorsán a jobbágyfiú, hogy papi pályára ment vagy katonának állt;¹ a pap fel volt mentve a jobbágyi kötelezettségek alól, s részben a közterhek alól is, csupán csekély honoráriummal tartozott földesurának;² a katona pedig szerzett érdemei révén könnyen szerezhetett nemeslevelet. Említésre méltó, hogy kevés országban történt annyi nemesítés, mint a fejedelmi korban Erdélyben. Voltak évtizedek, amikor a birtokos nemesség a társadalmi egyensúly érdekében országgyűlésen követelte az újdonsült armalisták lefokozását.³ Az egyensúlyt azonban nem e feltörekvő elemek veszélyeztették, hanem a földesúri kapcsolatokba tartósan beilleszkedni nem tudó, alacsony kultúrájú vad erkölcsű, nyomorúságban élő román tömegek. A nagy politikai katasztrófák, éhínségek, pestisek megpróbáltatásait ezek a rétegek nem bírták ki: ilyenkor nagy csoportokba verődve elvándoroltak a magyar királyságba vagy vissza a román vajdaságokba (ahonnan aztán egy ottani válság évek múlva megint Erdélybe üldözte őket), vagy forradalmi zavargásokban törtek ki. Az utóbbi eset következett be Mihály havasalföldi vajda 1599-i erdélyi betörése alkalmával; a papjaitól fellazított román parasztság égetni, gyilkolni kezdett, míg nem maga a vajda vetett gátat a garázdálkodásoknak. E lázadásban valamiféle nemzetiségi sérelmet keresni teljesen korszerűtlen és történetietlen próbálkozás lenne; szociális jellege mellett döntő bizonyíték, hogy ugyanezen alkalommal a szabadságuktól megfosztott székelyek is a vajda oldalán harcoltak s hasonló erőszakosságokra vetemedtek uraikkal szemben.⁴

Ezzel a zűrzavaros szociális válsaggal szemben az államhatalom teljesen tehetetlen volt. Bár nem lehet azt állítani, hogy a fejedelmek nem ismerték fel a nép nagy államfenntartó jelentőségét, hisz az évenként összehívott erdélyi országgyűléseken majd minden alkalommal előterjesztettek egy vagy több jobbágyügyi javaslatot s törvénykönyvbe iktattak számos üdvös rendelkezést, az állapotok mégsem javultak. Hiába rendelte el az országgyűlés a kóborlók letelepítését a gonosztevők kíméletlen üldözését és elpusztítását, a magánvagyon tiszteletben tartását⁵ hasztalan tilalmazta a közrendűek

¹ *Monumenta* X, 282; XI, 56, 77; XII, 480.

² *Monumenta* III, 18; IV, 385; XII, 100, 444; XIII, 245, 327; XV, 353; XVI, 606; XVIII, 93.

³ *Monumenta* VI, 318; VII, 326; X, 372; XIII 89

⁴ *Monumenta* IV, 551-559. – Lupaş: *Michael der Tapfere*, i. m. 288.

⁵ *Monumenta* I, 258; II, 10, 137, 377; III, 43, 69, 281; VII, 253, 255, 285, 433, 516; IX, 280-281; X, 138, 367; XI 77.

fegyverviselését,¹ hiába biztosított az új telepéseknek adómentességet,² a jobbágygyermeknek tanulási lehetőséget,³ a pópáknak dézsmentességet s úrbéri függetlenséget,⁴ a katonáknak felszabadulást,⁵ – az erkölcsi rendszabályok, a szociális könnyítések a társadalmi alapépítmény általános megrokkánásán nem segíthettek. E katasztrófális hiba kijavítására békésebb korokban, fejlettebb államkormányzati elvek és módszerek kialakulásával s előnyösebb gazdasági feltételek között sem volt képes az államhatalom.

*
* *

A XVII. század végén a Habsburg nagyhatalomnak 150 évig tartó eredménytelen próbálkozások után sikerült a Kárpátmedencét kikapcsolni a török politikai érdekköréből. Erdély is Habsburg tartomány lett. E fordulatnak természetesen a társadalmi életben is jelentékeny következményei voltak. Mindenekelőtt egy nagy negatívum: megszűntek az életet bizonytalanra tevő, lelket-munkát sorvasztó háborúk. Ismét értelmet nyert a megtelepedett, földművelő, termelő életmód s felszokott a föld értéke. Megindult az előző századokban ide-oda hullámzó, a pásztorságtól már elszakadt, de mezőgazdálkodásra még nem elég érett elemeknek tömeges szilárd megtelepülése. E folyamat majd egy évszázadig tartott. Az 1750-ben készült országos összeírás még majd minden faluban kimutat több-kevesebb kóbor elemet. Nem csoda! Hiszen az a népcirkuláció, amely Moldva–Havasalföld–Erdély és a királyi Magyarország között hol szivároghat, hol csörgedezve már századok óta tartott, ebben az évszázadban valószínűsárgos áradássá nőtt. A román fejedelemségek t. i. még török uralom és fanarióta gazdasági kizsákmányolás alatt állottak, területükről tehát, mint nagyobb nyomású helyekről, a század első felében – szociológiai törvényszerűséggel – valószínűsárgos népvándorlás indult a kisebb nyomású erdélyi és magyarországi vidékek felé. Volt ugyan ennek az áramlásnak visszafelé irányuló ága is – rossz termések, sáskajárások, járványok s kormányzati erőszakosságok ebben a században is kivándorlásra készítették erdélyi románokat – ámde a távozottak száma

¹ *Monumenta* IV, 402; VII, 544; IX, 283–284, 313; X, 140; XI, 72; XVIII, 90.

² *Monumenta* VII, 32, 490; IX, 92.

³ *Monumenta* IX, 415.

⁴ *Monumenta* VI, 27–28; XIII, 245.

⁵ Vö. előbbi I., I. j.

csak töredéke volt a bevándorlókénak. Ilyen módon a szociális válság egyre újabb tápot nyert: a társadalom mindig feltöltődött alacsony-kultúrájú pásztorelemekkel, meggyökeresedni készülő földművesei pedig megcsappantak. Önmagától adódott tehát az a pont, amelyen az impériumváltozás tényeinek a társadalomalakulásba be kellett kapcsolódnia.¹

A Habsburgok államvezetése a XVIII. században a racionalizmus jegyében szerveződött újjá. Birodalomszerte nagy erőfeszítéseket tettek az uralkodók az államvezetés szálainak saját kezükben való egyesítésére, illetve a rendiséggel való együttműködés megszüntetésére. Programjuk egyik legfontosabb pontját épp a társadalomvezetésnek, a társadalmi feladatoknak államosítása képezte. E feladat végrehajtása a birodalomban talán sehol sem volt oly nehéz, mint a legkeletibb tartományban, Erdélyben. Évtizedekig tartott, amíg a bécsi udvar valamelyes áttekintést nyert a zürzavaros erdélyi népi-politikai-vallási-szociális-gazdasági összefüggésekről.² A lépésről-lépésre haladó bajmegállapítást a XVIII. század végéig tartó orvoslási kísérletek követték: először vallásügyi beavatkozásra került sor, azután katonapolitikai szervezésre, végül úrbérreformra.

A század első felében lezajló valláspolitikai akció az egész tömegében schizmatikus erdélyi román népnek a római egyházba való visszavezetését kísérte meg. A mozgalom elsődleges célja kétségtelenül a barokk katolikus restauráció ügyének előmozdítása, illetve a birodalmi egység gondolatának szolgálata volt. De e mellett más fontos gyakorlati eredményeket is várt a bécsi kormányzat tőle: a román erkölcsök megszelídülését, a lokálpatriotizmus feléledését, a vándorló hajlam megszűnését, s nem utolsósorban a mind határozottabban érezhető orosz-pravoszláv vonzás semlegesítését, egyszóval Erdély népi-politikai konszolidációját. A nép és a népesedés kérdése különben is homlokterében állt a Habsburg politikának. Amióta Sonnenfels és társai a kameralizmus államgazdasági tanait kifejtették, a populacionisztika elsőrangú kormányzati program lett, melyet minden úton-módon támogatni kellett. Ámde a vallási unió erőszakolása nem minden téren hozta meg a várt eredményeket; ahol pedig sikerrel járt, ott újabb, a megszűnteknél nem kisebb problémákat támasztott. Először is nem lehetett a schizmatikusok teljes visszatérítését keresztülvinni. A rekatolizálás csak a központi és nyugati területeken – szóval a vármegyékben – járt

¹ Berlász: i. m. 4–11.

² Berlász Jenő: *A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere*. Budapest, 1939. 3–14.

eredménnyel, a déli és keleti peremvidéken – éppen az ortodoxia tőszomszédságában – azonban a román nép megmaradt ősi görög hitén. Ami pedig az unitusok kiművelődését, a földdel-tájjal való összeforrását és erkölcsi átalakulását illeti, ez hosszabb idő múltán csakugyan bekövetkezett, a nélkül azonban, hogy az olyannyira szükséges szociális nyugalmat megteremtette volna. A Kolozsvárt, Nagyszombatban, Rómában és Bécsben nevelkedő román görögkatolikus papság ugyanis aránylag meglepő gyorsasággal nemzetiségi öntudatra tett szert, mely román politikai önkormányzat létrehozására irányuló törekvésben jutott kifejezésre. E törekvés azonban, minthogy csakis a hagyományos politikai »nemzettek« történeti jogainak súlyos sérelmével lett volna megvalósítható, elkeseredett ellenségeskedést váltott ki egyfelől a magyar kiváltságos osztályok, másfelől a román értelmiségi réteg között. A fejedelmi korban kialakult, fentebb vázolt sajátos társadalmi-nemzetiségi állapotok folytán elkerülhetetlen volt ennek az ellentétnek szociális térre való átcsapása. A katolikus román papság a román parasztságban keresett hátvédet magának, miáltal akaratlanul is szembeállította a jobbágyságot a földesurasággal. Amikor tehát az ország közepén a román nép kötetlen életmódjából eredő szociális válság már elsimult, politikai okokból eredő új feszültségek keltek életre a magyar földesúr és román paraszt között.¹

A század második felében, az 1760-as években, a peremvidékek ortodox népe körében is bonyodalom támadt. Ezt a bécsi udvar második nagyarányú, társadalmi vonatkozásokat érintő akciója, az erdélyi határőrség felállítása váltotta ki. E katonai szervezetet bástyául szánta a kormány a még mindig félelmetes török nagyhatalom meglepetésszerű támadása ellen; mellesleg azonban egyszersmind a Kárpátok átjáróinak állandó rendőri ellenőrzését is biztosítani kívánta: a kivándorlások megakadályozását s a bevándorolni akaró nemkívánatos elemek távoltartását. Az őrséget a hadvezetőség a székely és a román nép körében való toborzás útján kívánta előteremteni, úgy vélvén, hogy a székelyeket sok évszázados katonai hivatásuk, a románokat kiirthatatlannak látszó pásztorhajlamaik predesztinálják e feladatra. A számítás helyesnek bizonyult: az úrbériségbe beleszokni nem tudó székely és román jobbágyok tömegesen tódultak a toborzásra. Ámde éppen ebből eredt a baj, hiszen a jobbágyság nagyarányú előmenetele csőddel fenyegette a földesúri gazdálkodást. A birtokosok tehát minden eszközzel visszatartani igyekeztek népüket a zászlók alá seregléstől. Ebből mindenfelé kisebb-nagyobb zendülések

¹ Tóth András: *Az erdélyi román kérdés a XVIII. században*. Budapest, 1938. 13-33. 50-78.

támadtak: 1765-ben már-már attól kellett tartani, hogy nagyarányú parasztforradalom tör ki. A katonaság kíméletlen fellépése azonban megtörte a magyar nemesek és a szász városurak ellenállását: a határőrezredek keretei megteltek székely és román jobbágyokkal. De a társadalmi béke a peremvidékeken többé nem tudott megszilárdulni: a katonasorba került s kincstári földön saját hasznára gazdálkodó román szabadparaszt példaképe, állandó ösztönzője lett a jobbágysorban maradt románnak; ezentúl szorosnak, nyomasztónak érezte még a legméltányosabb úrbériséget is.¹

A román nép helyhezkötését, illetve állami hasznosíthatóságát közvetett jellegű vallás- és katonapolitikai vállalkozásokon kívül közvetlen gyakorlati szociálpolitikával is munkálni igyekezett a bécsi udvar. A kameralizmus államgazdasági programja ugyanis a kincstári jövedelmek növelésére a népjólét biztosítását, erre pedig a népi gazdasági erők kötöttségeinek (elsősorban az úrbériségnek) fokozatos feloldását ajánlotta észszerű eszközül. E tantétel értelmében járt el az udvar, amikor monarchiaszerte megkezdte az úrbéri viszonyok felülvizsgálását és saját racionalista szempontjai szerint való átalakítását. Erdélyre az 1760-as években került sor. Mária Terézia – nem lévén a kormánynak kellő tájékozottsága a sajátosan erdélyi úrbérproblémákról – a rendeket szólította fel országos úrbér-szabályzat kidolgozására. Ettől az intézkedéstől sok eredményt várni nem lehetett. Azok a földesurak, akik a rendi társadalmi szervezet kialakulása óta mindig legbensőbb magánügyüknek tekintették az úrbér-kérdések kezelését, s akiknek ezt a jogát az államhatalom mindenkor messzemenőleg tiszteletben tartani igyekezett, illetéktelen beavatkozást láttak a reformtörekvésben. A helyi körülményektől függő, szokásszerűen kialakult, könnyen módosítható, rugalmas szolgálatok és bérek országos egységesítését különben is értelmetlen elméleti kívánságnak tekintették, melynek méltányos megvalósítási lehetőségében őszintén kételkedtek. Hisz minden faluban más volt a jobbágytelek nagysága, más a tartozékok (szántók, rétek, legelők stb.) kiszabása, más a föld minősége, mások az értékesítési lehetőségek, következésképpen másként alakultak az úrbéri tartozások is. Hogyan lehetett volna a szolgáltatásokat közös nevezőre hozni a földesurak vagy a jobbágyok súlyos károsodása nélkül? Ilyesmi csak a paraszttelkek uniformizálása alapján lett volna kivihető, ez pedig Erdélyben teljes képtelenségnek tűnt fel. Ezek az irreálisnak tűnő törekvések arról győzték meg a rendeket, hogy az udvar csupán azért akarja az

¹ Berlász: *Erd. kivándorlások* 14–21. – Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben*. Budapest, 1908.

úrbéri terheket országszerte leszállítani, hogy maga annál inkább igénybe vehesse a jobbágyság teherbírását. Így lett az úrbér-kérdés az erdélyi kiváltságos osztályok szemében politikummá, mellyel szemben a magyar-székely nemesek és szász patrícusok több mint nyolc évtizeden keresztül közös erőfeszítéssel opponáltak.

Az udvari-rendi küzdelem első szakasza 1765-től 1769-ig tartott. Négyesztendő alkudozás után megszületett a Gewisse Punkten című úrbéri rendelet, melyben az uralkodó – a hatályos erdélyi törvények és élő szokásjogok figyelembevételével – összefoglalta az erdélyi úrbéri viszony legfőbb irányelveit. E rendelet bizonyossága szerint a jobbágytelek mennyiségi és minőségi osztályozásának problémájával az udvar csakugyan nem tudott mit kezdeni; idevágólag elismerte a szokásjog és az egyezkedés szabályozó erejét; ugyanerre az állápontra helyezkedett a dézsma és a többi termény- és pénzszolgáltatások tekintetében is; újítást csak a robotszolgálat terén tudott bevezetni, felére (heti két napra) szállítván le a maximális úrdolgát.¹ Az elért eredmények jelentéktelenségének tudatában azonban az udvar tovább erőltette a dolgot: a rendi gyűlés és a főkormányshék mellőzésével báró Bruckenthal Sámuel a szász nemzetiségű erdélyi kancellárt, majd kormányzót bízta meg egy átfogó úrbérszabályozási terv kidolgozásával. Bruckenthal azonban – bár a felvilágosodás meggyőződéses híve s megbízható udvari ember volt – mérlegelve a szász városurak érdekeit, melyeket egy gyökeres reform époly súlyosan érintett volna, mint a magyar arisztokráciáéit, e kérdésben teljesen azonosította magát a magyar rendekkel. Csakhogy nyíltan színtvallani nem akart: elvállalta tehát az udvari megbízatást, de ugyanakkor mindent elkövetett a tervbevet reform meghiúsítására. Ügyes taktikával több mint másfél évtizeden át (1770–1785) húzta-halasztotta az érdemleges munka megindítását. Végzetes hiba volt.²

Mária Terézia uralkodásának második felében a tisztalátású, felvilágosodott, művelt magyarok és szászok közül többen észrevették, hogy a barokk világban bekövetkezett gazdasági átalakulás és társadalomkezelési változások folytán milyen sok, könnyen végzetessé váló feszültség halmozódott fel az erdélyi társadalmi életben. Egy magyar közigazda-politikus az erdélyi nép lecsillapodni nem akaró vándorlásának okait kutatván, az udvarhoz intézett beadványában a következő szociális-gazdasági jelenségekre hívta fel az illetékesek figyelmét:

¹ Berlász: *Erdélyi kivándorlások* 37–44. – Szöveget ld. Dósa Elek: *Erdély-honi jogtudomány*. Budapest, 1861. II, 106–112.

² Berlász: *Erdélyi úrbér*. 18–20.

a magyar nemesség – a korábbi fejlődési irányzattól eltérve – üzemgazdaság kiépítésén fáradozik s e végből nem egy helyen elfoglalja a jobbágyföldeket, irtásokat, stb.; a növekvő urasági szükségletek szükségképpen a parasztok robotterheinek jogtalan növelését vonják maguk után; a parasztgazdaságok osztódása (különösen a Székelyföldön) a nép szaporodása folytán annyira előrehaladt, hogy sok gazda már csak a legnagyobb nehézségekkel küzdve tudja házanépét eltartani; a szász székekben rengeteg fölösleges föld van, amelyen nagyarányú telepítéseket lehetne végrehajtani; a magyar jobbágyok elkeseredettek, mert a földesuraságok az ő rovásukra egyre inkább igénytelen románokat telepítenek falvaikba; a román parasztok meg főként azért elégedetlenek, mert az Erdélybe belopakodó orosz emiszszáriusok szabad földbirtok és adómentesség ígéretével kivándorlásra csábítják őket.¹ Egy szász naplóíró (Conrad von Heydendorff) pedig a földesúri társadalomkezelésnek egy további döntő fontosságú változására mutat rá: a mind szélesebb körökben érvényesülő abszentizmusra. Közvetlen tapasztalatok alapján leírja, hogy a városokba költözött urak állandó távollétében a jobbágyságnak mennyi méltatlanságot kell a birtokkezelő tisztektől elszenvednie s mily kevés lehetőségük van jogorvoslásra. Így mindazokon a helyeken, ahol a régi patriarkális földesúri-paraszti életegyüttes felbomlik, elvész a természetes tekintélytisztelet és az engedetlenség szelleme kap lábra.² Ugyanezeket a jelenségeket maga II. József császár is észrevette, amikor Erdélyben utazván (kísérője épp Heydendorff volt), úton-útfélen meghallgatta a nép panaszait. Az uralkodó meg volt győződve róla, hogy az erdélyi társadalomnak, ha a forradalmi katasztrófát el akarja kerülni, teljes megújulásra van szüksége. Az új szociális rend megteremtésének első lépésül az úrbérreformot tekintette. Ezzel párhuzamosan azonban előkészítette a jobbágy költözködési és pályaválasztási szabadságának, az általános közteherviselésnek, az igazságszolgáltatás gyökeres átalakításának, a középkori politikai és területi berendezkedés lebontásának, a nemzeti privilégiumok megszüntetésének a reformját is.³ De bármennyire siettetten is a császár e tervek gyakorlati megvalósítását, a forradalom megelőzte őt.

A Hóra-lázadás néven ismeretes nagy román zendülés 1784 őszén Erdély délnyugati szögletében (Hunyad, Zaránd, Krassó vármegye

¹ Berlász: *Erdélyi kivándorlások* 22–36.

² Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde XVI (1880), 653, 666, 671.

³ Teutsch: i. m. II, 156–158, 269–328.

területén) tört ki, tehát a XVIII. századi kultúrfejlődésből kimaradt, a Havasalföldről állandóan új meg új vad pásztorelemekkel feltöltődő schizmatikus románság településterületén. Ez volt Erdélynek az a zuga, amelyben a törökvilág idején leginkább felbomlott a közrend, ahol száz esztendő alatt sem lehetett konszolidációt teremteni. A hegyes vidék a század végén is tele volt féktelen, kóborló rablóbandákkal, melyek a félig letelepült nép köréből is mind számosabb csoportokat vontak magukhoz s valósággal demoralizálták a lakosságot. Az erkölcsök zülléséhez nagymértékben hozzájárultak azok az áldatlan gazdasági viszonyok, melyek e vidékeken uralkodtak. Óriási volt a nyomorúság: a roppant erdőségek között termőföld csak gyéren akadt, távolról sem elegendő arra, hogy táplálékot nyújtson az itt összezsúfolódott tömegeknek. Ráadásul a rideg racionális társadalomkezelés is itt volt a legkorlátlanabb: a roppant terjedelmű zalatnai és offenbányai fiskális uradalmakban a nép emberöltők óta ki volt szolgáltatva a tisztviselők visszaéléseinek és a bérlők zsarolásainak. Hiába küldték a jobbágyok Mária Terézia uralkodása óta egyik küldöttséget a másik után Bécsbe, hiába kérték panaszuk kivizsgálását és sérelmeik orvoslását, sorsuk nem változott lényegesen. Az elkeseredés nőttön nőtt s amikor József császár a határőrvidék kiterjesztése végett a szóbanlevő esztendőben elrendelte e terület népességének összeírását, elemi erővel tört ki a lázadás. Megisméltődtek az 1760-as évek eseményei. Az összeírásra özönlő népet az uradalmak minden módon feltartóztatni igyekeztek. Ámde a kisebb-nagyobb helyi zavargások ezúttal csakhamar áradattá nőttek, amikor híre járt annak, hogy a zalatnai jobbágyság egyik Bécsből visszaérkezett követe (Hóra, romános alakban Horia) a »császár nevében« fegyverre szólította a népet. Az események kifejlését a katonaság sem tudta feltartóztatni. Szörnyű vérengzés, fosztogatás, gyújtogatás kezdődött s két hónapon keresztül rengeteg emberélet és érték esett áldozatul a fêkevesztett tömegek indulatának.¹

József császár, miután a rendet nagy eréllyel helyreállította, még lázasabban sürgette a tervezett erdélyi reformok megvalósítását. 1785-ben kiadta híres felszabadító pátensét, mellyel nemcsak a jobbágy elnevezést törölte el, hanem kimondta az általános költözködési szabadságot, biztosította a parasztot a telkéről való önkényes eltávolítás ellen, felhatalmazta a méltatlanságot szenvedőket a megyei tiszti ügyésznek, mint jobbágyügyvédnek szabad igénybevételére, kihirdette a pályaválasztási szabadságot és megszüntette a földesúri sze-

¹ Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában*. Budapest, 1888. III, 3–35.

mélyes szolgálat kötelezettségét.¹ A következő évben (1786) pedig országszerte megindította az úrbérszabályozás alapjául szolgáló telek- és szolgálmánykataszter elkészítését. II. Józsefnek azonban a végzet nem engedte meg, hogy az erdélyi szociális rend korszerűsítését célzó nagyszabású munkáját befejezze. A szerencsétlen imperialista politika – amelybe 1787-ben belesodródott – megakasztott minden folyamatban lévő belső építőmunkát, sőt uralomra segítette a reakciót.

A József császár halála után kezdődő új korszak a fejedelmi-rendi dualizmus politikájával indult. Az új uralkodó (II. Lipót) beleegyezett a hagyományos erdélyi politikai-társadalmi rend visszaállításába, csupán a jobbágyság költözködési szabadságának fenntartásához ragaszkodott. Kompromisszumszerűen akarta dűlőre vinni az úrbérreform ügyét is: napirendről levenni nem engedte, de hozzájárult ahhoz, hogy a rendek maguk készítsék el a szabályozás-tervezetet s maguk öntsék azt törvényformába.² Az ügy tehát visszakanyarodott oda, ahonnan 1765-ben kiindult. Pedig az 1790-i országgyűlés jelenségei az uralkodót és a rendeket egyaránt meggyőzhették arról, hogy a szociális reformokkal nem lehet tovább várni. Ezen az országgyűlésen került tárgyalásra a románok híres felségfolyamodványa, a *Supplex Libellus Valachorum*, mely felújította a román értelmiség fél évszázad előtti politikai egyenjogúsítási kérelmét. A görögkatolikus egyház művelt papjai a felvilágosodás természetjogi és államjogi elvei alapján politikai érvvé dolgozták ki a dákoromán elméletet s történeti távlatba igyekeztek beállítani nemzeti igényeiket. Kifejezésre juttatták azt a meggyőződésüket, hogy a románság a XVII. századig szabad nemzetként élt Erdélyben; csak az 1653-ban szerkesztett törvénygyűjteménybe (*Approbatae Constitutiones*) kerültek be olyan cikkelyek, melyek a románságot megtűrt jellegűvé és jogtalanná fokozták le. Kérték, hogy e törvénycikkek hatálytalanításával nemzetük minden társadalmi rétege egyenlősíttessék a többi nemzetek megfelelő rétegeivel s a hivatalok és tisztségek elnyerése tekintetében egyenlő elbánásban részesíttessék.³ A *Libellus*nak nem történeti dokumentációja adott különös jelentőséget, – az éppen olyan naiv volt, mint az egykorú magyar nemesség műltszemlélete – nem is a szociális programja, amely tulajdonkép nyílt kapukat döngetett, hanem az a beállítás, hogy a román nép alacsony társadalmi helyzete a nemzeti önkor-

¹ U. o. 39. – Lupaş: *Kaiser Joseph II. und der Bauernaufstand in Siebenbürgen*, i. m. 428–450.

² Teutsch: i. m. II, 361–362.

³ Teutsch: i. m. II, 358–361.

mányzat hiányából ered. Más szóval, az erdélyi román vezetőréteg a nemzeti és társadalmi felemelkedés ügyét szerves kapcsolatba hozta: kialakította az erdélyi román nemzet integrális fogalmát. A román politikai szemlélet tehát elvált a hagyományos rendi felfogástól, amelyben változatlanul a társadalmi mérték uralkodott: magyar nemzet, natio Hungarica alatt a rendi szemlélet még mindig a nemesi kiváltság birtokosainak egyetemét értette, tekintet nélkül arra, hogy valamely nemes magyar vagy román nyelvű, népiségű volt s a nemzet köréből épügy kirekesztette a magyar parasztot, mint a románt. Ebből a szemzőgből természetesen nem lehetett a román értelmiségi mozgalom veszedelmét – amely idők folyamán az államot szétrobbantó erővé nőtt – észrevenni; sőt a magyar-székely nemességet és a szász patricius-világot még az úrbéri reform időszerűségére sem tudta a Libellus rádöbbsenteni. Igaz, hogy ebben nagy része volt a bécsi udvar általános politikai felfogásában beállott változásnak is.

A francia forradalom véres eseményeinek hatása alatt Ferenc császár fokozatosan kiküszöbölte a jozefinizmus elveit a kormányzásból s megszüntetett minden korábban tervbevett vagy megindított reformmunkálatot. Ez lett a sorsa az erdélyi úrbérrendezésnek is. A II. Lipót által kezdeményezett s 1796-ra elkészült rendi javaslat tárgyalására évtizedekig nem adódott alkalom, mert a bécsi udvar egészen az 1840-es évekig csak formális országgyűléseket tartott (1810–11, 1834, 1837–38), egyébként rendeletekkel kormányozta Erdélyt. Csak egy alkalommal, a francia háború befejezése után tett kísérletet az udvar, hogy erdélyi vonatkozásban felújítsa II. József szociális politikáját, de elvi alap híján ez a kísérlet önmagától összeomlott. 1816–17-ben aszály pusztított Erdélyben s ennek nyomán borzasztó éhínség tört ki, mely rengeteg emberáldozatot követelt. Ferenc császár 1817-ben maga is meglátogatta a szerencsétlen országot s ez útján szerzett benyomások hatása alatt, a József-féle 1786-i kísérlet mintájára elrendelte egy úrbéri kataszter felvételét. A kiküldött udvari bizottság 1819–20-ban végre is hajtotta e feladatot, a munkálat folytatására azonban nem került sor: az egész elaborátumot a rendek kezébe adta, hogy kellő időben felhasználják.¹ Az úrbérügynek ilyenvaló szerencsétlen alakulása következtében Erdélyben tovább halmazódott a szociális-nemzeti robbanóanyag: a napóleoni háborúk korában kifejlett

¹ Az udvar szociális nézeteinek megváltoztatásáról vö. Berlász Jenő: *A magyar jobbágykérdés és a bécsi udvar az 1790-es években*. Budapest, 1942; Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története*. Budapest, 1899. II, 408–409.

terménygazdasági konjunktúra jelentékeny lökést adott a nagybirtok épülésének, ami viszont a jobbágyföldek nagyarányú földesúri kisajátításával és a robotterhek növekedésével járt; ugyanekkor a művelődés terjedésével egyre szélesebb és szélesebb társadalomrétegek teltek meg rajongó romantikus nacionalizmussal és humanista demokratizmussal. Ámde a fentebb vázolt fejlődés úgy hozta magával, hogy a román értelmiség népi-nemzeti szelleme korábban és nagyobb arányúan bontakozott ki a magyarnál s így a magyar paraszt védelmében – amelynek pedig ugyanolyan sors jutott osztályrészül, mint a románnak – a negyvenes évekig alig emelt szót valaki. Jellemző az is, hogy mihelyt a magyar demokratikus mozgalom lábrakapott, igaz emberszeretettel, nemzetiségi különbség nélkül, harcolt a parasztság felszabadításáért. Az 1846-i országgyűlésen került újból napirendre az úrbérügy. Még ez alkalommal is a konzervatív tábor volt az erősebb fél, de a magyar radikálisok határozott fellépésére – Weér Farkas és társai már a parasztbirtok és parasztszolgálatok örökös megváltásáért harcoltak – mégis megszületett az első úrbértörvény: nyolc évtizedes vajúdas után végre sor került a paraszttelek és föld osztályozására és méreteinek meghatározására.¹ A következő években a megerősödő magyar radikalizmus viharos dinamikája minden ellenállást letört s 1848 nyarán teljes sikerre vitte a társadalmi reformot: az 1848. évi IV. és V. törvények a jobbágyság intézményét örökre megszüntették, a paraszttelket és annak minden tartozékát állami ajándékként a paraszt tulajdonába adták a robotot, dézsmát s az összes úrbéri szolgálatokat végérvényesen eltörölték, a földesurak kártalanítását pedig állami feladattá nyilvánították.² A 48-as fiatal magyarság tehát a megelőző nemzedékek mulasztásait jóvátéve, nemzetiségi különbség nélkül minden erdélyi parasztot polgárrá emelt s ezzel megvetette a modern társadalomfejlődés alapjait.

De az évtizedek óta készülődő tragédia kifejlése mégsem volt feltartóztatható. A döntő fordulat órájában a román nemzetiségi értelmiség nem tudott a magyar demokraták lelki magaslatára emelkedni: a helyett, hogy közreműködött volna a sokszázéves magyar-román együttélés népi átépítésében, nemzeti függetlenséget követelt s még 1848 nyarán fegyverre szólította a szabad románságot a dinasztiaival élet-halál harcát vívó szabad magyarság ellen.³

Berlász Jenő

¹ U. o. 426–429.

² *Corpus Juris Hungarici. Az 1540–1848. évi erdélyi törvények* (szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen, 1900). 673–677.

³ Jancsó: i. m. II, 433–786.